

תפילה לדוד: הערה קצרה

גארי א' רנדסבורג

בדברינו הבאים ננסה להתחקות על גלגולו של נוסח יחיד בבבלי ברכות ד ע"ב ועל הרצף 'תהילה לדוד' המופיע בו, שמקורו במזמור קמ"ה בתהילים. נעסוק בתופעות מסירה, בדרכי העתקה ובזהירות המחקרית הנדרשת מן העוסקים בחקרן של כל אלה, עד כדי "אפילו אות אחת צריך לנהוג בו כבוד"¹.

בבבלי ברכות ד ע"ב, ר' אלעזר בר אבינא מפליג במעלת אמירתו של מזמור קמה מדי יום ביומו. לשון המימרא אינו אחיד בכל עדי הנוסח, ובין העדים השונים קיימים כמה שינויי גירסא:²

להלן חילופי הנוסח:

פר	אמ'	ר'	אלעזר	בר	אבינא	כל	האומר	תהלה	לדוד
א	אמ'	ר'	אלעזר	בר	אבינא	כל	האומר	תהלה	לדוד
מ	א"ר		אלעזר	בר	אבינא	כל	האו'	תהילה ³	לדוד
פ	א'	ר'	אלעזר	בר	אבינ'	כל	האומ'	תהילה	לדוד
ש	אמ'	ר'	אלעזר	אמ'	ר'	אבינא	כל	האומ'	תהלה

פר	בכל יום	מובטח	לו	שהוא	בן	העולם	הבא
א	בכל יום	מובטח	לו	שהוא	בן	העולם	הבא
מ	שלוש פעמי'	מובטח	לו	שהוא	בן	העולם	הבא
פ	שלוש פעמים ⁴	מבטח	(הוא)	לו]	שהוא	בן	עולם
ש	בכל יום	שלוש פעמים	מובטח	לו	שהוא	בן	העולם

- 1 אני מודה לעמיתי הפרופ' עזן ידין-ישראל על שקרא גרסה קודמת של מאמר זה, לפרופ' דוד קרמר ולפרופ' מארק ברגמן על הערותיהם, ומעל לכול לחברי פרופ' שמא פרידמן ולאברהם יוסקוביץ על עזרתם המועילה ביותר. עם זאת, האחריות למאמר - עליי בלבד.
- 2 כל הגרסאות מתועדות באוסף המקוון של 'מאגר עדי הנוסח לתלמוד הבבלי של המכון לחקר התלמוד ע"ש שאול ליברמן' והן נבדקו בתצלומים עצמם.
- 3 על פענוח מילה זו ראה להלן.
- 4 נקוד על "שלוש פעמים", ובגיליון: "גמ' א' לא גריס", כלומר: גמרא אחרת (= כתב יד אחר) אינה גורסת זאת.

רשימת עדי הנוסח:

א - אוקספורד-בודלי, 23 (נויבאואר 366/1)

מ - מינכן 95

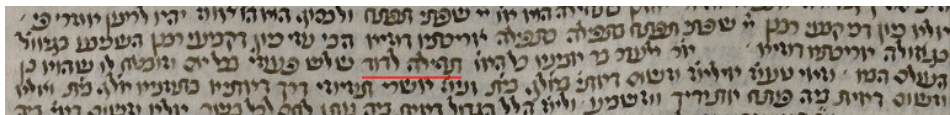
פ - פירנצה II.1.7

פר - פריז 671

ש - דפוס שונצינו רמ"ד

'נדידת' הרצף "שלש פעמים" בתוך המימרא (הופעתו לפני הצירוף "בכל יום" בעדים מסוימים, או אחריו - באחרים) והיעדרו המוחלט בשניים מעדי נוסח, מוכיחים כמאה עדים שתוספת מאוחרת לפנינו.⁵

ניתוח שינויי הגירסאות וזיהוי המילים 'שלש פעמים' כתוספת מלמדים שהמימרא המקורית כיוונה לאמירה פעם אחת בכל יום. בכל אופן, מאמר זה מתמקד בנוסחו של כתב יד מינכן 95 ולא במספר הפעמים שיש לומר את המזמור בכל יום. כפי שנראה מן הטבלה לעיל, לצד פרטים שבהם מתקיימת זהות בין כתב יד מינכן לבין עדים אחרים, בפרט אחד, וליתר דיוק: באות אחת, הוא נבדל מכל יתר העדים. כל החוקרים שדנו ברצף המוזכר, קראו כאן 'תהלה/תהילה לדוד', בכל כתיבי היד ובכללם בכתב יד מינכן 95, אולם בדיקה מדוקדקת מעלה ספקות לגבי האות השנייה של התיבה הראשונה ברצף:⁶

כתב יד מינכן 95 (דף 140r, שורה 26)

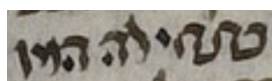
מהשוואתה של האות המפוקפקת לאותיות האחרות המופיעות סביבה באותו העמוד, עולה באופן ברור שאין היא האות ה"א (ראו לדוגמה ה"א בסוף אותה המילה עצמה), אבל שאלת זהותה - איזו אות היא - בעינה עומדת. מחלקה העליון של האות ברור שמדובר באות פ"א (ראו לדוגמה הפ"א במילים 'שפתי', 'תפתח', ו'תפילה' בשורה

5 ראו 'דקדוקי סופרים' (ברכות, עמ' 11) אשר ציין את חילוף סדר המילים; משה בנוביץ, מאימתי קורין את שמע: ברכות פרק ראשון מן התלמוד הבבלי, ירושלים תשס"ו, עמ' 158, 163.

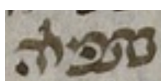
6 תודתי נתונה לספריית המדינה הבווארית (Bayerische Staatsbibliothek) במינכן, עבור הסמתה לפרסם את התצלומים של כ"י מינכן 95.

שמעליה, והפ"א בתחילת המילה 'פעמי' המופיעה בהמשך אותה השורה, שלוש מילים לאחר התיבה הנבדקת). פניתי לפרופ' מלאכי בית-אריה לשם קבלת דעת מומחה לרבים, וזו תשובתו: "אינני יכול לקבל את הגרסה 'תהילה'. אין שום דרך לפענח ה"א. אני בטוח שהסופר התכוון לכתוב פ"א, אבל לא עלה בידו להשלים אותה, וביצע מעין פ"א סופית קטועה"⁷.

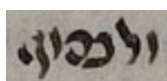
יש להבהיר שאין האות הנידונה זהה לפ"א סופית. תחילת כתיבתה דומה לפ"א מצעית, אולם נראה שאחרי כתיבת ה'גג' המעגלי של האות פ"א, לא המשיך הסופר את התנועה המעגלית של משיכת הקולמוס, אלא הוסיף רגל ישרה.

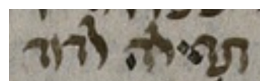
ה"א

פ"א מצעית

פ"א סופית

תפילה לדוד

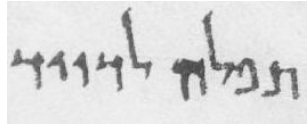
מעבר פתאומי זה מתפרש לי כתיקון שנעשה תוך כדי כתיבה. מן האות פ"א שהתחיל לכתבה, עבר הסופר לבצע אות ה"א (או לאות הדומה לה"א), ולשם כך הפסיק בתנועת הכתיבה המעגלית והוסיף רגל ישרה. משמעותם של דברים: הסופר התחיל לכתוב 'תפילה לדוד', אבל חזר בו באמצע כדי לגרום 'תהילה לדוד'.

לפנינו אפוא שתי גירסאות: 'תפילה לדוד' ו'תהילה לדוד'. בגירסא השנייה, היא הגירסא המקובלת, המתאימה לנוסח המסורה (ראה להלן) והשגורה בפי הגרסן מאמירת מזמור קמ"ה שלוש פעמים בכל יום, אין שום תימה, מה שאין כן לגבי הגירסא הראשונה, ה'מוקשית', 'תפילה לדוד'. גירסא זו מניין? אפשר שאיננה אלא פליטת קולמוס, בין שהוא קולמוסו של סופר כ"י זה, ובין שהוא קולמוסו של מי שהעתיק אחד מאבותיו של כ"י מינכן דידן, ואפשר גם שלפנינו אשגרה מאמירת מזמורי תהילים, שכן הלשון 'תפילה לדוד' מצוי בשני מזמורים, ואילו 'תהילה לדוד' הוא כותרת המיוחדת אך ורק למזמור זה.⁸

7 תודתי לפרופ' מלאכי בית-אריה על הערתו וגם על התעניינותו הכללית בנושא זה.

8 כפי שציינו זה כבר ב' גזונדהייט ור' קימלמן, "תהילה לדוד" - מבנה ומשמעות, מגדים מט (תשס"ט), עמ' 62. לטענתם, השורש הל"ל בכותרת ובשאר המזמור הוא רכיב בולט במבנה הפרק ובתוכנו.

עם זאת, נראה שנכון יהיה שלא להסתפק באפשרויות הללו, ולבדוק גם אפשרות אחרת. גירסא זו במזמור קמה ידועה מתקופת בית שני, מהיקרותה במגילת תהילים הגדולה מקומראן, 11Q5 = 11QPsa, טור טז, שורה ז, בכותרת למזמור קמ"ה:⁹

לעומתה, במצחפים הגדולים (כתר ארם צובה, סנט פטרסבורג [לניגרד] ועוד) הכותרת 'תפלה לדוד' נמסרה בראש מזמור י"ז ובראש מזמור פ"ו, אבל לא בראש מזמור קמ"ה.¹⁰ אם אמנם הכתיבה הראשונה של סופר כ"י מינכן יונקת ממסורת כל שהיא, עלינו לשקול את האפשרות שגירסא זו בבבלי ברכות צמחה ממעתיק שרגיל בנוסח זה באמירת אותו מזמור.

ברור שבעת שהתלמודים ושאר חטיבות הספרות התלמודית מצטטים פסוקים מן המקרא, בשלמותם או חלקים מהם, יש שהנוסח המובא בדבריהם אינו זהה לנוסח המסורה - בין שהשינוי נעשה בטעות ובין שהוא נעשה בכוונה, בין בשל מסורת אחרת שהייתה בידי הסופר, ובין בשל חוסר דיוק שנגרם מתוך הסתמכותו על הזיכרון.¹¹ במקרה דידן, בהסתמך על המצוי בנוסח מקומראן, יש מקום לברר את האפשרות שהייתה לסופר של כ"י מינכן 95 (או לסופר אחד מאבותיו) מסורת אחרת במזמור קמ"ה, ששורשיה נעוצים בתקופת בית שני.¹²

9 תודתי נתונה לרשות העתיקות עבור הסכמתה לפרסם את התצלום של 11Q5 = 11QPsa. לתעתיק ראה J. A. Sanders, *The Dead Sea Psalms Scroll*, Ithaca 1967, p. 64. דיון בנושא מופיע אצל P. W. Flint, *The Dead Sea Psalms Scroll and the Book of Psalms*, Leiden 1997 pp. 75, 113.

10 גם תרגום השבעים וגם התרגום הארמי משקפים את ההבדל הזה, בין 'תפלה' בשני המזמורים הנ"ל לבין 'תהלה' בתחילת מזמור קמה (פסוק א): תרגום השבעים: αἰνεσις / (16:1, 85:1) προσευχή / (144:1); תרגום תהילים: צלותא (י"ז, א; פ"ו, א) / תושבחתא (קמ"ה, א).

11 ראו: V. Aptowitzer, *Das Schriftwort in der rabbinischen Literatur*, New York 1970; E. L. Greenstein, 'Misquotation of Scripture in the Dead Sea Scrolls', B. (ed.), *The Frank Talmadge Memorial Volume*, vol. 1, Haifa 1993, pp. 72-88; J. Kalman, "Writing between the Lines: Rabbinic Epistolography and the Transmission of the Text of the Hebrew Bible in Antiquity," *Maarav* 17 (2010), והספרות המצוטטת במאמר זה, במיוחד בחלקו הראשון, עמ' 57-62.

12 ככל הידוע לי, אין 'תפלה' מופיעה בראש המזמור בשאר עדי הנוסח של מזמור זה. בדקתי בכל כתבי היד של מזמור קמ"ה הנגישים באתר פרידברג ובאתר הבודליאנה (אוקספורד), ובכולם הכותרת היא 'תהלה לדוד' (בהבדלים של כתיב חסר ומלא בלבד).

לדאבוננו, אין בידנו לקדם בירור זה הלאה. האפשרות הראשונה (אשגרה וכדומה) עדיין בעינה עומדת, והאפשרות השנייה תישאר הרהור הרפתקני בלבד. במאמר קצר זה לא באתי אלא להצביע על מקום שבו ניתן לראות באופן מוחשי תהליך בכתיבת ידו של סופר כ"י מינכן 95, תהליך שהעלה בידו התאמה מעניינת לגירסא קדומה.

abstract

תפילה לדוד: A Short Note

Gary A. Rendsburg

This short note deals with the passage "א"ר אלעזר בר אבינא כל האו' תהילה הבא" (bBerakhot 4b), cited here according to the reading of the Munich manuscript of the Bavli (Codex 95). A close inspection of the manuscript, however, reveals that the scribe initially began to write a different letter in place of the first *he* in the word תהילה. This article attempts to demonstrate that the scribe began to write the letter *pe*, hence, תפילה, so that in fact the letter in question is not quite a *he* nor a *pe*, but rather an ad hoc creation of a cross between the two.

The reading תפילה stands in contrast to the Masoretic Text of Ps 145:1. It is, however, interesting to note its correspondence with the reading which appears in 11Q5 = 11QPsa, to wit, תפלה לדוד. Since this same phrase occurs as the superscription to two other psalms, Psalms 17 and 86, both texts may represent an attraction to a similar formula. It would thus be difficult to claim that a separate scribal tradition persisted from the Second Temple period into the Middle Ages. The correspondence itself, however, brief though it is, is in any case a noteworthy phenomenon.